

משבר שינוי הייעוד: "קרקע הלאום" אולי לא תימכר, אבל בפועל לא יעבדו אותה החקלאים אלא מישהו אחר

לוי מורב

*הכותב הוא כלכלן ופרשן כלכלי

התהליך של שינוי ייעוד הקרקע החקלאית לנדל"ן מסחרי ולבנייה למגורים הוא חלק מהתהליך הגדול של הפרטת המשק הציבורי בישראל, שבמסגרתו עוברים נכסי המדינה, העיריות וההסתדרות מבעלות הציבור לידיהם של אנשי עסקים וחברות פרטיות. לכאורה מתמצה כל הוויכוח בנושא שינוי הייעוד בשאלה מי יגזור את הקופון ומה יהיה גובהו. למעשה לא מצליחים המדינה, החקלאים, קק"ל והכנסת להגיע לפשרה הגיונית בין אינטרס הכלל לבין זכויות החקלאים.

מעט מאוד עניינים מעוררים כל כך הרבה אמוציות חריפות וחרیגות כמו שאלת האחיזה והבעלות על הקרקע. מאז חדל האדם להתקיים מלקט ומציד והחל להסתמך יותר ויותר על החקלאות כמקור מרכזי לקיומו, הפכה הקרקע מסתם שטח המשמש לתנועה אל בעלי החיים הניצודים, או מרעה לצאן ולבקר, ל"אמא אדמה". כמאמרו של אברהם הרצפלד: "הקרקע היא אמא שלעולם לא מתה".

רוב המלחמות בעולם העתיק היו על שליטה בקרקע. האדמה והמים היו אמצעי הייצור המרכזי של החברה האנושית עד לאמצע המאה ה-19. שירים, ספרים, ציורים, יצירות אמנות, סיפורים שעברו ליד המדורה מאב לכן, כולם עסקו בקשר הקמאי של האדם לקרקע. בחברה של ציידים-לקטים לא קברו את המתים. ברגע שנאחזו בקרקע, קבורת המתים באה להבטיח חזקה ובעלות לדורות הבאים. עד היום אפשר לשמוע פלשתינים אומרים: כאן קבורים סבא וסבתא שלי. נשיאי העיר חברון היו מוכנים לתת לאברהם חלקת קבר לשרה אשתו במתנה, אולם אברהם אבינו ביקש, בחכמתו כי רבה, לרכוש

את חלקת הקבר כקניין. עניין פעוט – "400 שקל כסף בינך לביני מה הם", אמר עפרון החיתי – הגורם למחלוקות, מלחמות וקורבנות בנפש עד עצם היום הזה בעיר חברון.

בעת חלוקת הנחלות לשבטי ישראל, אחרי כיבוש הארץ בידי יהושע בן נון, נקבע הכלל שהוא במסורת ישראל בכחינת ציווי אלוהי: "והארץ לא תימכר לצמיתות, כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עימדי". אבות הציונות היו בעלי חזון מרחיק לכת, אבל גם אנשים מעשיים. הם הקימו את קרן קימת לישראל משלושה טעמים: למנוע ספסרות בגלל תחרות בין רוכשי הקרקעות; לשתף את העם היהודי כולו – כולל העני והדל ששלשלו פרוטה ועוד פרוטה לקופסה הכחולה – בבעלות על הקרקע, ובכך למנוע את האנומליה כדוגמת השתלטות הברון רוטשילד בימי העלייה הראשונה; ולהקצות את האדמה על פי צורכי העם היהודי וההתיישבות הציונית.

בגלל אימוץ העקרונות הללו נולד המושג של "קרקע הלאום", מושג שאיפשר למדינת ישראל, במשך שנים רבות ולמעשה עד עצם היום הזה, להימנע משיתוף לא יהודים ביישובים שהוקמו על אותה קרקע ששייכת להלכה ל"עם היהודי".

סוגיית השליטה על הקרקע בארץ ישראל היא ללא ספק הסבוכה והמורכבת ביותר מכל השאלות האחרות. היא נוגעת למחלוקות דתיות, מדיניות, פוליטיות, כלכליות, ביטחוניות, התיישבותיות, אידיאולוגיות, אקולוגיות, פיזור אוכלוסייה ותכנון פיזי של ערים, יישובים חקלאיים ושטחים פתוחים וירוקים. היא אפילו הצליחה להפוך לשאלה שנויה במחלוקת ביחס שבין אשכנזים למזרחיים, בעקבות העתירה שהגישה "הקשת הדמוקרטית המזרחית" לבג"צ, עתירה מוצלחת שזכתה לצו ביניים המקפיא את הפשרת הקרקעות.

לכאורה מהווה תהליך שינוי ייעוד הקרקע החקלאית לנדר"ץ מסחרי ולבנייה למגורים, חלק מהתהליך הגדול של הפרטת המשק הציבורי בישראל, שבמסגרתו עוברים נכסי המדינה, העיריות וההסתדרות מבעלות הציבור לידים של אנשי עסקים וחברות פרטיות. לכאורה מתמצה כל העניין בשאלה מי יגזור את הקופון ומה יהיה גובהו. למעשה לא מצליחים המדינה, החקלאים, קק"ל והכנסת להגיע לפשרה הגיונית בין אינטרס הכלל לזכויות החקלאים. בתוך המטוטלת הזאת של "ימינה ימינה שמאלה שמאל, לפנים אחורה", נשחקים כולם והריבון, כלומר ממשלת ישראל – ונכון יותר לומר ממשלות ישראל השונות, מימין ומשמאל – לא מצליח להגיע לפתרון מוסכם לביצוע.

“קרקע הלאום” אולי לא תימכר, אבל בפועל לא יעבדו אותה החקלאים

שתי הוועדות הידועות – רונן ומילגרם – הגישו את המלצותיהן מזה זמן ועדיין אין החלטה שלטונית מחייבת. וכאילו לא די במה שאמרו הוועדות קיימות גם ההחלטות השונות של מינהל מקרקעי ישראל המאפשרות לחקלאי לפתח יזמות עסקית לצורכי פרנסה על שטח של עד 250 דונם עם זכויות מוקנות על 26% מכלל השטח החכור המיועד לשינוי ייעוד.

“הוויכוח הציבורי”

בנושא שינוי הייעוד

הנמשך שנים קיבל

ממדים מפלצתיים;

הדיון כבר מזמן

אינו על השאלות

האמיתיות, אלא על

הדימוי שלהן

בתקשורת

ובציבור.”

ועדת רונן הייתה הנדיבה ביותר לחקלאים עד כה והמלצותיה, שהוגשו עוד לממשלה הקודמת, כללו מתן פיצוי של 20% לחקלאים במרכז הארץ ו-30 עד 40 אחוזים לחקלאים בפריפריה, על פי שיקולים של אזורי עדיפות לאומית. ועדת מילגרם הייתה נדיבה פחות והמליצה לתת לחקלאים במרכז הארץ רק 10% פיצוי ו-29% בפריפריה.

הוויכוח הציבורי בנושא שינוי הייעוד הנמשך שנים קיבל ממדים מפלצתיים. הדיון כבר מזמן אינו על השאלות

האמיתיות, אלא על הדימוי שלהן בתקשורת ובציבור. “הקשת הרמוקרטית המזרחית” נאבקה בשינוי הייעוד ובפיצוי שיבוא בעקבותיו בטענה שהקרקע היא משאב לאומי ולכן יש לחלק את פירותיה באורח צודק ושווה. ל“קשת” חברו ראשי ערים ועיירות פיתוח החומדים את השליטה – המביאה הכנסות ממסים – על האדמות המצויות כיום בתחום שיפוטן של המועצות האזוריות. הבעיה האמיתית היא שברוב האזורים בישראל אין לקרקעות החקלאיות כל ערך כלכלי או נדל“ני ולעותרים, אם יזכו בהצלחה, לא תצא מן הפסיקה כל תועלת כלכלית. אף חבר ב“קשת” לא יקבל פרוטה שחוקה אחת מהעברת השליטה על הקרקע לכלל תושבי האזור. המשבר בחקלאות והמחסור במים הפכו קרקעות אלה, שהיו אדמות בעל (לא מושקות), לאדמות פרא שאין מעבדים אותן ואין להן ערך כלכלי. רק בקטעים מאוד מוגבלים ומצומצמים היה לחלקות מסוימות פוטנציאל ליצירת ערך. בינתיים, בגלל המשבר הנמשך בנדל“ן והמיתון העמוק אליו אנחנו גולשים במהירות ובביטחון, גם אותם המקומות שהיו בעלי פוטנציאל כלכלי, חדלו להיות כאלה.

אולי בג“צ ייאלץ את הממשלה לעשות צדק בנוסח “הקשת המזרחית” – ובסופו של התהליך יעניק שום דבר לכולם. החקלאים לא ייהנו, אבל החלכאים, העניים וגם חברי “הקשת” לא ירוויחו מכך דבר.

הארגונים הירוקים וחלק מהגיאוגרפים נאבקים בשינוי הייעוד משיקולים של איכות הסביבה, הגנה על שטחים פתוחים וירוקים ועוד. הם מעלים את הטענות הציוניות הקלאסיות על פיזור האוכלוסייה ומתנגדים לשינוי הייעוד במרכז הארץ, בטענה שהוא רק יחמיר את הצפיפות החמורה בלאו הכי השוררת בין גדרה לחדרה. הפגם המעשי בעמדה זאת טמון בעובדה שהיא מתבססת על טיעונים שאבר עליהם הכלח. ביחס לצפיפות האורבנית עצמה ניתן לומר בוודאות שמתחם חדרה-גדרה רחוק מאוד מהמצב במנהטן, למשל. אם לשפוט על פי מונחים של עיר-מדינה, הרי סינגפור היא המודל המוכיח שניתן לקיים ריכוז אורבני ברמה אקולוגית גבוהה. יתר על כן. כתנאים המיוחדים של מדינת ישראל, דווקא ריכוז האוכלוסייה במרכז הארץ, תוך העמקת התהליך של מעבר למגורים בגורדי שחקים במקום בצמודי קרקע, או בבתים בני 4-3 קומות, הוא תהליך חיובי.

דווקא משיקולים של שטחים פתוחים, שמירה על ערכי נוף, טבע ובעלי חיים, עדיף לשמור על מרחבי הנגב, הערבה, הגליל והגולן במצבם הנוכחי ולא לפזר לתוכם אוכלוסייה נוספת, שרק תקטין את מרחב המחיה של הצמחים ובעלי החיים שעדיין נמצאים עמנו. פיזור המרכז לפריפריה טוב אולי כסיסמה ציונית, אבל מנקודת המבט האקולוגית עדיף שהישראלים ימשיכו להתרכז בין גדרה לחדרה.

השאלה הממשית היחידה שצריכה כיום לעמוד על הפרק איננה זכויות החקלאים, אלא האם רוצה מדינת ישראל שחלק מאזרחיה יעסקו בחקלאות, יהיו מסוגלים להתקיים ממנה בכבוד וימשיכו להתגורר במקומות מגוריהם הנוכחיים, במרכז ובעיקר ביישובי הספר.

המונח הזה – יישובי הספר – הוצא בימים אלה מן הנפטלין ושב, אחר כבוד, לכותרות העיתונים. היה זה הרצח של חיים אוסישקין, הרב"ש (רכו הביטחון השוטף) של כפר הס באמצע נובמבר שהחזיר את הדיון בנושא. עד מלחמת ששת הימים, נהנו החקלאים והיישובים מתמיכה מאורגנת של מדינת ישראל בזכות היותם יישובי ספר, היושבים על הגבול עם ירדן ורצועת עזה. מאז 1967 חלקם הגדול של היישובים האלה חדל להיות יישוב ספר והפך למקום מגורים יוקרתי של העשירים והיפים. עתה, עם התחדשות הפיגועים והחדירות, עד לסלון של גברת אחת ברמת השרון, חזר ועלה עניין "הספר" והחקלאים האמורים לשבת בו ולהגן בגופם על תושבי תל אביב. ולכן, אם המדינה והחברה בישראל מבקשות שמישהו ישב בספר – בין אם מדובר בספר הגובל ברשות הפלשתינית או במדינה פלשתינית – היא חייבת לאפשר למישהו הזה להתקיים. מי שלא יוכל לפרנס את עצמו ואת משפחתו יעזוב, כמו רבים אחרים, ויעבור גם הוא לאזורי שלמת הבטון והמלט.

“קרקע הלאום” אולי לא תימכר, אבל בפועל לא יעבדו אותה החקלאים

פרשת שינוי ייעוד הקרקע מציתה את הדמיון, כמו פרס גדול בטוטו או בלוטו, בגלל יישובי נדל”ן כמו רמת-רחל ליד ירושלים, או שמא יש לומר בתוכניה. בגלל גליליים שבמבואות הרצליה, געש, יקום, שפיים ורישפון בין כפר-שמריהו לנתניה. כאן הבונזה הגדולה. כאן טמונים אצרות הנדל”ן הגדולים. ועל זה יוצא “**הקעת** הדמוקרטית של מתנגדי שינוי הייעוד.

המזרחית נאבכת

בשינוי הייעוד

ובפיצוי שיבוא

בעקבותיו בטענה

שהקרקע היא

משאב לאומי ולכן

יש לחלק את

פירותיה באורח

צודק ושווה. הבעיה

האמיתית היא

שברוב האזורים

בישראל אין

לקרקעות

החקלאיות כל ערך

כלכלי או נדל”ני”.

כל מי שקשור לנושא עושה כיום חשבונות שמטרתם לברר כמה מאות מיליוני דולרים יגרפו מי שיהנו משינוי הייעוד של קרקע חקלאית לאדמה המותרת במסחר ומגורים. העתודות הקרקעיות באזורי הביקוש הנדל”ניים שבמרכז אפסיות ולכן ברור ששום גידול חקלאי, פרט אולי לפרג המשמש לייצור סמים, אינו יכול להתחרות בפוטנציאל הנדל”ני של הקרקעות החקלאיות המופשרות. אולם רוב הקרקעות החקלאיות נמצאות הרחק מן המרכז – בנגב, בגליל ובמקומות שבהם אין לקרקע כל ערך כלכלי או נדל”ני.

במקומות אלה – בפריפריה – שורר יותר מעשור משבר כלכלי וחברתי עמוק. הגורמים למשבר ידועים. ראשיתם בשינוי כולל של מדיניות הממשלה ביחס לחקלאים ולהתיישבות בתוך גבולות הקו הירוק. מדינת ישראל, בהפעילה את תכנית הייצוב מהאחד ביולי 1985, החליטה לבטל את הסובסידיות על מצרכי היסוד והנהיגה ריבית דרקונית, שפגעה אנושות במי שחי על אשראי בנקאי.

נוסף על כך, הסתבכו חלק מהמושבים והקיבוצים בהרפתקאות כלכליות ופיננסיות כושלות. המשבר בחקלאות, פתיחת השוק לייבוא של ירקות מהרשות הפלשתינית ומוצרי חקלאות ממדינות העולם, במסגרת החשיפה של השוק הישראלי והגלובליזציה, הביאו מושבים שלמים אל סף פשיטת רגל. הריבית הגבוהה וייסוף השקל פגעו במחירים היחסיים של מוצרי החקלאות. ענפים שלמים התמוטטו והחקלאים נטשו אותם. חלקם ממשיך אמנם להתגורר במושב, אבל את פרנסתם הם מוצאים בעבודות חוץ. בקיבוצים, שבהם הייתה קיימת תעשייה מוצלחת, הרגישו פחות את המשבר, אבל חלק מהם, נקלע להשקעות יקרות והגיע עד למצב המוגדר כ”חרל פירעון”.

התוצאה של התהליך הייתה חובות אדירים לבנקים המסחריים, מה שחייב "הסדר חובות" בו נטלו חלק הבנקים עצמם, הממשלה (באמצעות האוצר) והחקלאים (באמצעות התנועות ההתיישבותיות). הסדר המחיקה ופריסת חובות הקיבוצים התבסס על הרנטה הקרקעית של היישובים. זו הייתה טעות חמורה. לא יהיה זה מוגזם להגדיר אותה כ"חטא הקדמון". אולם ברגע שבו המדינה, באמצעות האוצר, הסכימה וחתמה על הסדר חובות הקיבוצים, כאשר הקרקע (של הלאום) משמשת בעצם לפירעון החובות, אין מכך נסיגה. החקלאים שותפי "ההסדר" היו זכאים, כמו כל פושט רגל עירוני, למחיקת כל החובות, אולם הממשלה, שחששה ליציבות המערכת הבנקאית ולהשלכות הכלכליות הפנימיות והבינלאומיות שיהיו לכך, בחרה בדרך "ההסדר". החקלאים עצמם, לפחות חלק מהנהגתם, הרגישו כאילו יש להם חלק באחריות להתמוטטות ולכן היו מוכנים לקבל הסדר ששיעבר לבנקים אותם את ילדיהם, ואולי גם את נכדיהם. שינוי ייעוד הקרקע החקלאית והעברת חלק מההכנסות הנובעות מהפעילות העסקית בקרקעות אלה לחקלאים – הם האמצעי היחיד שלהם לשלם את חלקם בחוב. מההכנסות השוטפות אין להם כל אפשרות לשלם את מלוא ההתחייבויות, פרט כמובן לבורדים.

ועדת רונן קיבלה את מסקנותיה תחת אימת החרב המתהפכת הזאת. אם אין שינוי ייעוד, אין פיצוי, ואין יזמות עסקית – אין הכנסות ואין פירעון חובות. זה נראה פשוט, אבל גם זה לא בוצע. יותר מדי ידיים שמאליות – משמאל ומימין – בחשו בעסק הזה. יותר מדי שיקולים פוליטיים וכיתתיים היו מעורבים. יותר מדי אינטרסנטים משכו את השמיכה הצרה הזאת לכל כיוון אפשרי. בינתיים העסק נראה רע מאוד. ראשי מטה עיגון זכויות החקלאים מנסים להציל משהו ומוכנים ללכת לפשרה על פי המלצות ועדת רונן, או משהו בין רונן למילגרומ. הם מסכימים שחוזי החכירה עם המינהל יהיו ל-49 שנים ועוד 49. ששטח "המחנה" בקיבוץ ובמושב יוגדר כפרטי, ועל זה ישולמו דמי היוון בדיוק כמו בעיר. הם גם מוכנים לוותר על החלטות 717 ו-727 ולהסתפק בפיצוי של 20% במרכז ו-30 עד 40 אחוזים בפרפריה, על פי מפת אזורי עדיפות לאומית. אבל פשרה כזאת צריכה להתקבל ברוב קולות בממשלה ובינתיים אין רוב כזה.

ובמקביל – היועץ המשפטי לממשלה מנהל מסע צלב נגד כל פשרה ברמה העקרונית של "והארץ לא תימכר לצמיתות". חלק מהפקידות הבכירה באוצר – הדוגל בכלכלה חופשית – שוטם את החקלאים ורואה במצב שנוצר הזדמנות בלתי חוזרת לחסל את החקלאות בישראל ולעבור לייבוא חופשי של מוצרי מזון, כולל אבקת חלב במחיר חיסול הרפתות. חסידים שוטים אלה של התחרות החופשית ושל הגלובליזציה משוכנעים שכל

“קרקע הלאום” אולי לא תימכר, אבל בפועל לא יעבדו אותה החקלאים

טיפת מים המשמשת להשקיית גידולים לצריכה מקומית או לייצוא היא בזכוז נטו. הם רואים בעיני רוחם ישראל של היי־טק המייבאת את כל מוצרי המזון שלה במחירים תחרותיים מכל העולם.

הצרה עם תפיסה קיצונית זו כפולה. חיסול החקלאות בישראל איננו מבטיח ייבוא של מוצרי מזון זולים. להפך. וכבר ראינו זאת בעבר הלא רחוק כאשר התירו ייבוא של עגבניות, שמחירן היה גבוה ממחיר העגבניות המקומיות. הוא הדין שהיה ביחס לאגסים ועוד.

בעיה שנייה חמורה לא פחות, ואולי יותר, היא אספקה שוטפת של מזון טרי בתקופות של משבר צבאי, ביטחוני ומדיני־בינלאומי. בתקופת מלחמת המפרץ לא הייתה חברת תעופה שהסכימה לטוס לישראל. למזלנו הספיק הייצור המקומי לענות לדרישות השוק. מדינה מודרנית לא יכולה להסתמך על ייבוא מלא של כל אספקת המזון הטרי מחו"ל. זה הימור גדול מדי שעלול לעלות לנו ביוקר.

**“שר הביטחון, בנימין
בן־אליעזר, העביר
בנובמבר נייר**

**עמדה מטעם משרד
הביטחון שבו נקבע
בפירוש כי נטישת
יישובים חקלאיים
מהווה סכנה
ביטחונית.”**

נוסף על כל אלה, משמשת החקלאות כמגינה על הקרקע מפני סחף טבעי ואנושי־לאומי. בטבע אין ואקום, ומי שמפנה את מקומו, המקום נתפס על ידי אחרים. כאלה היכולים לקיים רמת חיים נמוכה מאוד ולגרל גידולים שיבטיחו להם חזקה על הקרקע. שר הביטחון, בנימין בן־אליעזר, העביר באמצע נובמבר נייר עמדה מטעם משרד הביטחון שבו נקבע בפירוש כי נטישת יישובים חקלאיים

מהווה סכנה ביטחונית. בן־אליעזר מציע לאמץ את המלצות ועדת רונן ביחס לגובה הפיצוי ולקיים, כהוראת מעבר, את כל החלטות מינהל מקרקעי ישראל, הנוגעות לקרקע חקלאית. וכך נכתב במסמך: “...לנוכח המצב רואה הממשלה כצורך חיוני ראשון במעלה לבסס את ההתיישבות על ידי הרחבת היישובים והגדלת מקורות התעסוקה והפרנסה שלהם.”

שום מדינה מודרנית וקפיטליסטית אינה מתעלמת מהשיקול הלאומי של הבטחת הבעלות, הרווחה והמשך הקיום של החקלאות. בארה”ב, ביפן ובמערב אירופה מעבירות המדינות מאות מיליארדים של סובסידיות כדי לקיים את החקלאות ולהבטיח שהחקלאים לא ינטשו את האדמה ויעברו לערים הגדולות. צרפת, שהייתה אחת המדינות בהן

הסבסוד לחקלאות היה גבוה במיוחד, לא שעתה לביקורת החריפה מצד שותפותיה לאיחוד האירופי. בשנים האחרונות, בזכות התמיכה הנדיבה, הפכו אזורי חקלאיים מובהקים כמו פרובאנס, למוקד משיכה לעשרות מיליוני תיירים מכל העולם. אלה מכניסים לקופת החקלאים ולקופתה של צרפת מאות מיליוני דולרים בשנה. כך פוצתה המדינה מעל ומעבר לעלויות הסבסוד. יתר על כן. הצרפתים מרוויחים מכך שאותם אזורי נשמרים על אופיים החקלאי המיוחד, ובכך גם נהנים מאיזון אקולוגי ומשמירה על ערכי טבע, נוף וחי.

השאלה מה יקרה בסופו של דבר בנושא שינוי הייעוד של הקרקע החקלאית מתחילה להיות בלתי רלוונטית. אין זה סוד שלחקלאים הייתה פעם עוצמה פוליטית אדירה, אגב, ללא כל פרופורציה לכוחם האלקטורלי הממשי. המציאות כיום שונה לחלוטין. כוחם הפוליטי של החקלאים נחלש מאוד. במוקדי הכוח – בכנסת ובממשלה – אין להם השפעה ממשית. הציבור הישראלי הרחב אינו מבין על מה הם נלחמים ובטוח שמדובר בקבוצה קטנה, ובמידה מסוימת זה נכון, שרוצה "לעשות קופה גדולה ושמנה", על חשבון הכלל.

כאשר מישוה עשה "קופה גדולה" במכירת שיכון ובינוי, קונצרן כור תעשיות, בנק הפועלים, השקם ועוד ועוד – זה לא הפריע לאיש. בנושא החקלאי זה אכפת לכולם. המסקנה הבלתי נמנעת היא שההתיישבות העובדת נכשלה כישלון מוחלט בהצגת עמדותיה בפני הציבור. ההתיישבות לא העריכה נכון שחלק ניכר של המאבק, אם לא רובו, הוא על דעת הקהל והדימוי התקשורתי. וכך קורה היום שהקיבוצניק החי במצוקה כנגב המערבי מוצג כאיש עסקים שמן הגורף מיליונים מעסקות נדל"ן, מגלגל להנאתו סיגר הוואנה ומזיל דמעות תנין.

הפוליטיקאים, גם אלה שהיו מוכנים ללכת לקראת החקלאים, אינם יכולים להתעלם מדעת הקהל. בסופו של דבר בפוליטיקה אין קביעות. ואם הפוליטיקאים מתעלמים מדעתו של הציבור הם עלולים לשלם על כך באובדן הכיסא היקר כל כך. גם הוויכוחים הפנימיים בין החקלאים הקרובים למרכז לאלה היושבים בפריפריה, לא הועילו לקידום הנושא, וכתוצאה מכך נגרמו עיכובים מיותרים שעלולים להיות קריטיים. זאת ועוד. ואת זה ראוי לומר בגלוי: היו חקלאים שהאמינו וקיוו שהממשלה החדשה בראשותו של אריאל שרון תיטיב עימם יותר ולכן "משכו זמן", אבל תקוותם, בינתיים, לא התממשה. גם העתירה של "הקשת המזרחית" תרמה את שלה וכרגע לא ברור כלל מתי, אם בכלל, תתפנה הממשלה לדרן בעניין ברצינות ולקבל את ההחלטות הנכונות.

“קרקע הלאום” אולי לא תימכר, אבל בפועל לא יעבדו אותה החקלאים

במטה עיגון זכויות החקלאים מבינים שהזמן דוחק ומוכנים ללכת לפשרה, בכחינת עדיף ציפור אחת ביד מעשר ציפורים על העץ. בינתיים גם הציפור שביד הולכת ומתכווצת. המיתון הקשה במשק הישראלי נמצא רק בראשיתו. לרוב הישראלים אין ניסיון של ממש עם דיפלציה. אנחנו יודעים איך להתמודד עם אינפלציה אבל עם ירידת מחירים, ירידת מדדים, אבטלה גואה וירידה בביקושים – אין לנו ניסיון.

המשבר בנרל"ן בישראל הפך להיות מבני. ככל שהמצב הכלכלי יורע יורד הביקוש לדירור ולנרל"ן מסחרי. גם אם תתכנס מליאת הממשלה וגם אם יהיה רוב לפשרה כזאת או

“התוצאה הבלתי נמנעת של המשבר הנוכחי, שעלול להימשך שנים אחדות, תהיה נטישה המונית של ישובים חקלאיים, בדיוק כמו שקרה בארה"ב במשבר החמור של שנת 1929”.

אחרת, יותר קרובה להמלצות רונן, או יותר סמוכה למסקנות מילגרם, עד שהעניין יתקבל ויעבור לשלבי הביצוע מהציפור המסכנה הזאת יישארו רק נוצות ועצמות. ואז, כן, או אז, יעלה ויצוף מחדש בכל כובד משקלו נושא חובות החקלאים לבנקים. כי גם לבנקים יהיה קשה וגם הם ירצו את ליטרת הבשר שלהם – ואז הם יגלו שהרכב בשר אין על העצמות היבשות האלה.

התוצאה הבלתי נמנעת של המשבר הנוכחי, שעלול להימשך שנים אחדות, תהיה נטישה המונית של יישובים חקלאיים, בדיוק כמו שקרה בארה"ב במשבר המפורסם של 1929, כאשר מיליוני חקלאים לא היו מסוגלים לשלם את חובם לבנקים ואלה עיקלו את הרכוש וגירשו את החקלאים מביתם ומארמיתם. אצלנו הנטישה תהיה

וולנטרית. המתיישבים לא ימתינו להוצאה לפועל. כולם יפסידו בסיפור הזה – החקלאים, המדינה, הביטחון, האקולוגיה, הצדק החברתי-מזרחי, הצרכנים ועקרונות הבית.

גם אם תתקבל בהקדם פשרה סבירה, שהחקלאים יוכלו לחיות איתה – העתיד הקרוב אינו מבטיח טובות. וזו תהייה תוצאה ישראלית אופיינית של חוסר יכולת שלטונית, היסוסים, מחדלים וערוב של שיקולים פוליטיים פסולים בסוגיות עקרוניות וכבדות משקל. קרקע הלאום אולי לא תימכר, אבל בפועל מישהו אחר יעבד אותה.